

Бібліографічні посилання

1. **Домонтович В.** Доктор Серафікус. Без ґрунту / В. Домонтович. – К., 1999.
2. Дніпропетровськ: віхи історії / А. Г. Болебрух, І. Ф. Ковальова, І. С. Стороженко, М. Е. Кавун; передне слово І. І. Куліченка. – Д., 2001.
3. **Дубровський В.** Дмитро Іванович Яворницький / В. Дубровський // Чабан М. П. Сучасники про Д. І. Яворницького / М. П. Чабан. – К., 2006. – С. 102–118.
4. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. – Вип. 4 : Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / упоряд. : С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; за заг. ред. Н. І. Капустіної. – Д., 2005.
5. **Козар П. А.** На Дніпрельстан через пороги / П. А. Козар. – Д., 2000.
6. **Костюк М. П.** Поруч з Яворницьким. Спогади писаря козацького батька. Докум. вид. / М. П. Костюк; упоряд. М. П. Чабан. – Д., 2008.
7. Обязательное постановление Екатеринославского окрисполкома 8 января – 4 ноября 1926 г. // Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 5, оп. 2, спр. 2036, арк. 69.
8. Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі : зб. матеріалів загальноукр. наук. конф. з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетр. іст. музею ім. Д. І. Яворницького). – Вип. 11. – Д., 2009.
9. Спогади К. І. Литвиненко від 26.07.1984 // Дніпропетр. нац. іст. музей ім. Д. І. Яворницького. – Ф. 10, спр. 47688.
10. **Старостін В. С.** Столиця степового краю. Дніпропетровськ: Нариси з історії міста / В. С. Старостін. – Д., 2004.
11. Сучасники про Д. І. Яворницького / упоряд. М. П. Чабан. – К., 2006.
12. Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 5. – Обязательные постановления, циркуляры и распоряжения Екатеринославского губисполкома, оп. 2, спр. 129.

Надійшла до редколегії 17.06.2015

УДК 94 (477) «1917/1918»

М. О. Манько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ ПЕРІОДУ ПОЧАТКОВИХ ЕТАПІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (березень 1917 – квітень 1918 рр.)

Зроблено спробу проаналізувати на основі мемуарної літератури основні здобутки та прорахунки Катеринославської еліти періоду національно-визвольних змагань.

Ключові слова: національна еліта, еліта, інтелігенція, Мала Рада, «історична нація».

© М. О. Манько, 2015

М. А. Манько

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

**НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭЛИТА ЕКАТЕРИНОСЛАВЩИНЫ
В ГОСУДАРСТВЕННО-СОЗИДАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССАХ
ПЕРИОДА НАЧАЛЬНЫХ ЭТАПОВ УКРАИНСКОЙ
РЕВОЛЮЦИИ (март 1917–апрель 1918 гг.)**

Сделано попытку проанализировать на основании мемуарной литературы главные достижения и прощеты Екатеринославской элиты в период национально-освободительных соревнований.

Ключевые слова: национальная элита, элита, интеллигенция, Малая Рада, «историческая нация».

М. А. Man'ko

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

**NATIONAL ELITE OF EKATERINOSLAVSHCHINA
IN STATE AND CREATIVE PROCESSES OF THE PERIOD
OF THE INITIAL STAGES OF THE UKRAINIAN REVOLUTION
(march 1917 – april 1918)**

During the creation of the national state, one of the most important things in Ukraine is still remain the overestimation of its own past history, studding of the ways of forming of the national elite in different periods of the Ukrainian history. The investigations that today are devoted to the national liberation struggle of Ukrainian people (March 1917 – April 1918) presents the events in Ukraine. The question about the formation and functioning of the national elite in context of fundamental changes in the Ukrainian society. The main component in the estimation of the political situation is the analysis of competence of the state employees. In this article it was made an attempt to analyse with the help of common concrete historical methods and in the light of elitistic theories of cultural scientific potential of the Ukrainian national elite together with the state building and to stress the common tendencies of the formation of the national elite during the national liberation struggle. Problems of interrelation of the central and regional elite rise. The reasons of defeat of the Central Rada in fight for independence of Ukraine are opened.

Key words: national elite, elite, intelligentsia, Small Soviet, «historical nation».

На початку другого десятиліття ХХІ ст. Україна зіткнулася з рядом викликів, які не були вирішені на попередніх етапах державотворення. Це наявність сформованого громадянського суспільства та відповідальної національної еліти, яка б вдало функціонувала на всіх щаблях влади. Тож сьогодні як ніколи актуальним залишається вивчення функціонування національних еліт на всіх етапах державотворення.

Питання формування, циркуляції та функціонування еліт у різні епохи історичного розвитку світових цивілізацій розробляли: Аристотель, Платон, Макіавеллі, В. Парето, Г. Моска, К. Мангейм, Р. Міхельс, Х. Ортега-і-Гасет, М. Вебер, А. Тойнбі та ін. [2, с. 5; 11, с. 91]. На українських землях цей напрям починає активно розвиватися на початку ХХ ст. у працях Д. Донцова, М. Шаповала та В. Липинського. Значний вклад у розуміння поняття «еліти» внесли й українські вчені: В. Андрущенко, В. Горський, В. Журавський, М. Михальченко [11].

У радянський період у вітчизняному суспільствознавстві поняття еліти майже не використовувалося. Воно розглядалося лише в контексті буржуазних суспільств [11, с. 92]. Трактатування поняття «національна еліта» на сьогодні є дискусійним. Доктор економічних наук, професор С. Вовканич розглядає національну еліту як «відкриту систему з перманентними процесами, до яких може долучитися кожен, хто здатний своїм інтелектом, духом, хистом, творчістю та іншими достоїнствами, особистими якостями збагатити національну скарбницю знань, досвіду, цінностей, здобутків» [4, с. 191]. О. Воронянський трактує «національну еліту» як різновид політичної еліти в суспільствах, побудованих на національних засадах, яка здійснює політичну владу від імені нації як колективного носія суверенітету [5, с. 207]. Під поняттям «національна еліта» автор розумітиме усіх представників політичної, економічної, інтелектуальної, професійної, військової еліти, що проживали на території України, визнавали концепт української національної ідеї та своїм головним завданням вбачали політичний та культурний провід української нації.

Питання еволюції української еліти недостатньо вивчене як вітчизняними, так і закордонними політологами та істориками. Радянські науковці ігнорували питання державотворення в УНР, ЗУНР, Українській Державі. Дослідники української діаспори заклали основи вивчення процесу формування еліт на українських землях у період національно-визвольних змагань. У роботах І. Лисяка-Рудницького, П. Феденка процес становлення української еліти розглядається як синтез низки внутрішньополітичних і зовнішньополітичних факторів [3; 13; 14]. Історики діаспори (Р. Млиновецький, П. Мірчук, Т. Гунчак) у своїх працях дещо ідеалізують представників політичного Олімпу того періоду, зокрема: В. Винниченка, М. Грушевського, С. Петлюру.

Сучасні українські дослідники зробили значний вклад у вивчення Української революції, зокрема персоналій. Проте свою увагу вони звертають переважно на осіб, діяльність яких була тісно пов'язана із центральними органами влади, тоді як представники регіональних еліт залишаються поза їх увагою [3; 13; 14]. Хоча останнім часом з'являються дослідження, що висвітлюють революційні події напе-

риферії [8; 15]. У спогадах М. Омеляновича-Павленка, П. Феденка, І. Мазепи містяться відомості про розгортання революційних подій на Катеринославщині [9; 12; 16]. Сучасні дослідження репрезентовані низкою наукових публікацій, що висвітлюють як діяльність окремих персоналіїв в 1917 р., так і перебіг подій [1; 6; 10].

У лютому – березні 1917 р. у зв'язку з падінням царського режиму українське суспільство опинилося у складних умовах. В один момент було зруйновано старі інститути влади, а на їх місці почали формуватися нові. На Катеринославщині з початком революції у боротьбі за владу зійшлися російські більшовики, що почали набирати ваги у великому промисловому центрі, адміністрація Тимчасового уряду та власне українські сили. Таким чином, можна стверджувати, що на теренах Катеринославської губернії було представлено три елітарні гілки, кожна з яких мала різні політичні платформи та цілі. У статті мова піде про спробу формування місцевою національною елітою осередків української влади у зазначеному регіоні.

Функціонери Центральної Ради, які з початком революції взяли на себе відповідальність піднімати українську справу в Катеринославській губернії, вказували на слабкість національних сил у регіоні. Зокрема, П. Феденко у книзі «Ісаак Мазепа. Борець за волю України» зазначав: «Українські сили в самому місті Катеринослав були дуже малі і не на високому рівні» [16, с. 21].

Причини слабкої підтримки українського руху серед місцевого населення необхідно шукати в соціальній структурі тогочасного суспільства. Більшість населення Катеринославщини – робітники, які з усіх усюд величезної Російської імперії стікалися до залізного серця України, тож для них українська справа була чужою. Суттєвою проблемою був і низький рівень освіченості українського селянства, що репрезентувало значну частину української нації. М. Шаповал, український соціолог та учасник революційних подій, характеризуючи українське селянство, писав: «Культурний рівень селян був дуже низький» [20, с. 8], «селянство на Україні було майже неграмотне (неграмотних між українцями на 1917 р. – 71 %, на селах ще більше)» [21, с. 28].

Це явище тодішнього українського соціуму яскраво демонструє на сторінках своєї біографічної книги П. Феденко: «Мазепа зустрічався з делегатами (мова йде про Селянський з'їзд), малосвідомими національно селянами, які повторяли демагогічний клич російської пропаганди: «Воно автономія, – само собою це ще нічого, но територія – значить земля панам!... росіяни казали, що українці не зможуть переселитися за Волгу, за Урал і на Північний Кавказ, коли їм не вистачить землі в Україні. Несвідомі селяни казали: – От тобі автономія! Значить і Сибір не наша, і Кавказ не наш?» [16, с. 24].

Виплекані столітньою російською пропагандою, замучені важкою працею, консервативні селяни навряд чи могли прилучитися до національних прагнень українців, якщо їм не гарантувалося одного – справедливого вирішення аграрного питання, та поки що із цим центральна влада зволікала. Не до кінця розуміла домагань українців інтелігенція. І. Мазепа, згадуючи перебіг революційних подій на Катеринославщині, зазначав, що представники українства, які зібралися у травні 1917 р. на губерніяльний український з'їзд, не мали чіткої мети [9, с. 35].

На тлі причин, що гальмували популяризацію української ідеї серед широких верств населення, була одна найголовніша – відсутність власної сформованої національної еліти, яка б вдало функціонувала на всіх рівнях управлінської вертикалі. На основі мемуаристики проаналізуємо, до яких реальних кроків вдалася еліта Катеринославщини для організації української політичної влади в губернії.

Першим реальним кроком, який би мала вчинити свідомо частина українства з початком революції – створення власних крайових органів влади. Натомість бачимо, як у перші дні революції у Катеринослав'ї утворилася Рада солдатських і робочих депутатів, в якій український елемент був незначним. Паралельно з Радою організується і губернський Виконавчий комітет, де знову-таки українців було небагато [7; 9; 16]. Тимчасовий уряд також не гаяв часу. Замість царської адміністрації було призначено губерніяльного комісара К. Гесберга, відомого своїми антиукраїнськими поглядами [11, с. 24].

У той момент, коли неукраїнські сили організували свої органи влади, українська інтелігенція влаштувала демонстрації та починала свою роботу на культурному поприщі. 11 березня 1917 р. було відновлено діяльність катеринославської «Просвіти», починають закладатися українські школи, створюється Українське учительське товариство, але на політичну організацію не було звернено належної уваги [7, с. 61; 9, с. 37]. Лише наприкінці травня українці після губерніяльного з'їзду спромоглися організувати Українську губерніяльну раду.

Активний учасник українського руху у губернії І. Мазепа зазначав, що рада збиралася регулярно, хоча й нагадувала радше засідання «Просвіти» [9, с. 36]. Полковник Омелянович-Павленко у своїх спогадах відмічав, що на початку жовтня відбулися збори губерніяльної ради. Вони, на його думку, були багаточисленними та «політично досить солідно представлені...» [12, с. 61]. Натомість П. Феденко та І. Мазепа стверджували, що українські політичні партії, хоч і були представлені в Катеринославі, проте залишалися досить слабкими [16, с. 21–22; 9, с. 38].

Свідченням неефективної роботи політичних українських партій може бути і відсутність їх осередків у віддалених повітах губернії.

У доповідній записці П. Феденка до вищого керівництва Центральної Ради, датованій від 09 серпня 1917 р., зазначалося, що у центрі Криворізького залізорудного басейну не було жодної української партії [16].

Влітку – восени 1917 р. поступово починає зростати авторитет проукраїнських сил. Індикатором підтримки стали вибори до міської Думи, що відбулись у серпні 1917 р., і на яких український рух отримав близько 6 500 голосів [7, с. 40]. Прикладом активізації політичних домагань українців є і звернення вчительства Катеринославщини до П. Стебницького, в якому останні висловлювали обурення щодо політики Тимчасового уряду, «...який зважився політичною межею різати живе тіло етнографічної України і землю сивого Запорозжя – Катеринославщину лишив поза владою автономного українського уряду» [15].

Поглиблення протистояння між Центральною Радою та Тимчасовим урядом, а також передчуття швидкого краху останнього навертало до української ідеї навіть ворожі до неї елементи. У жовтні 1917 р. Катеринославська дума ухвалила резолюцію, в якій вказувала на те, що Тимчасовий уряд порушує право української нації на самовизначення. Справжнім випробуванням для українських сил стали вибори до Всеросійських установчих зборів, що відбулися наприкінці листопада 1917 р., на яких український блок здобув перемогу [10, с. 29]. Поряд із цим до центральних органів влади надходили заяви про організації місцевих органів влади. Так, наприклад, у заяві від 13 листопада 1917 р. зазначалося, що на Шмаківській копальні на Катеринославщині закладено районний виконавчий комітет Української організації. Його очільником обрано І. Грабаренка [17].

Проголошення III Універсалу Української Центральної Ради в Києві стало важливою віхою у державотворчому процесі. Проте ані проголошення федерації, ані обіцянки швидкого вирішення соціальних проблем не могли вже повернути Центральній Раді прихильності широких верств населення. Представники національної еліти Катеринославщини П. Феденка та І. Мазепа стверджували, що у краї Універсал не викликав особливого ентузіазму через усвідомлення свого безсилля у розбудові федерації [7, с. 44; 14, с. 30].

Відсутність цілісного підходу до пропагандистської діяльності виявлялася не лише у відсутності упродовж тривалого часу власного періодичного видання, що висвітлювало б основні віхи пробудження українства у Катеринославській губернії, а й у відсутності механізму запобігання поширенню ворожих агіток, зокрема більшовицьких. Підтвердження цього факту знаходимо на сторінках біографічної книги П. Феденка, який зазначав: «...всюди по найглухішим селах, уже були поширені друковані документи російського советсько-

го уряду Леніна: «Декрет про землю», «Декрет про війну» і інші. Ці прокламації висіли всюди... Ніхто не перешкодив ширенню цих демагогічно зложених документів» [14, с. 34].

Революційні події 1917 р., породжені війною та соціальною напругою у суспільстві, загострили й національне питання, проте провідники українства ані в центрі, ані на місцях не були готові перейняти на себе роль політичних лідерів. На другий план відкидали як роботу в середовищі народних мас, так і організацію політичних інституцій. Представники катеринославських українців зосереджували свою увагу перш за все на культурно-просвітницькій роботі, тоді як політику залишали на потім.

Суттєвим прорахунком, який допустила національна еліта у Катеринославській губернії – відсутність власного агітаційного апарату, який би вчасно та зрозуміло доносив до малограмотного населення краю основні прагнення та домагання як Центральної Ради в цілому, так і її регіональних представництв.

Отже, головну битву за Катеринославську губернію представники українських сил програли не на полі бою у прямому протистоянні з більшовиками, а тоді, коли зайняли позицію очікування й ухиляння від політичного супроводу нації.

Бібліографічні посилання

1. Буланова Н. Діяльність місцевих органів влади Катеринославщини у 1917 (на прикладі Карнаухської волості) / Н. Буланова // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Вип. 7. – 2010. – С. 55–61.
2. Васильєва Л. Н. Теория элит: социология политики / Л. Н. Васильева. – М., 2011.
3. Верстюк В. Українська революція 1917–1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007–2010 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років : зб. наук. ст. / головн. ред. Р. Я. Пиріг; НАН України; Інститут історії України. – К., 2010. – Вип. 5. – С. 5–22.
4. Вовканич С. Пріоритет еліти–інтелект і творчість у злагоді з духовністю / С. Вовканич // Сучасність. – 1997. – Ч. 7–8. – С. 189–197.
5. Воронянський О. Національна еліта сучасної України: проблема визначення [Електронний ресурс] / О. Воронянський // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 8. – С. 205–207. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ukralm_2012_8_66.pdf.
6. Грачевська Т. Панас Феденко в революційних подіях 1917–1919 років на Катеринославщині / Т. Грачевська // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Вип. 1. – 2004. – С. 69–75.
7. Дрошенко Д. Історія України 1917–1921 рр. : у 2 т. / Д. Дрошенко. – Ужгород, 1932.
8. Логінов О. Вінниця у 1917: Революція у провінційному місті / О. Логінов. – Вінниця, 2011.
9. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921 / І. Мазепа. – К., 2003.

10. **Малиновський Б.** Катеринославська губерніальна рада / Б. Малиновський // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Вип. 1. – 2004. – С. 130–135.
11. **Марусик Т.** Еліта як духовно інтелектуальний феномен суспільства / Т. Марусик // Регіональні та національні еліти: Хто формує політику? – Чернівці, 2002.
12. **Омелянович-Павленко М.** Спогади командарма (1917–1920) / М. Омелянович-Павленко. – К., 2007.
13. **Солдатенко В.** Революційна доба в Україні 1917–1920 / В. Солдатенко. – К., 2011.
14. **Солдатенко В.** Українська революція / В. Солдатенко. – К., 1999.
15. Українське відродження 1917–1920 рр. на Сумщині: Т. 1 / упоряд. Г. М. Іванушенко. – Суми, 2010.
16. **Феденко П.** Ісаак Мазепа. Борець за волю України / П. Феденко. – Лондон, 1954.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф. 11, оп. 1, спр. 10, арк. 5.
18. ЦДАВОВ України. – Ф. 1115, оп. 1, спр. 44, арк. 7.
19. ЦДАВОВ України. – Ф. 1115, оп. 1, спр. 44, арк. 11.
20. **Шаповал М.** Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага, 1928.
21. **Шаповал М.** Великий зрив. Нарис з історії Української революції 1917 – 1920 / М. Шаповал // 1 част.: Доба Української Центральної Ради. – Львів, 1936.

Надійшла до редколегії 20.04.2015

УДК 94(477.63)«1960-1985»

Н. М. Шейміна

*Дніпропетровський національний історичний музей
імені Д. І. Яворницького*

УЧАСТЬ ДНІПРОПЕТРОВЦІВ У ДИСИДЕНТСЬКОМУ РУСІ УКРАЇНИ (1960–1985 рр.)

Використано матеріали про участь дніпропетровців у дисидентському русі. Окреслено проблеми та особливості дисидентського руху в Україні. Висвітлено долі учасників дисидентського руху, їх боротьба за демократизацію суспільства та незалежність України.

Ключові слова: дисидентський рух, методи боротьби, шістдесятники, термін покарання, трагічні форми опору.